

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 **ISSN (basılı):** 2548-091X

Makale Geliş | Received: 19.10.2021

Makale Kabul | Accepted: 02.12.2021

Atıf | Cite as: Gaybullah Babayar, Yakubcan Muhammedov, “Köktürk Kağanlığı Döneminde Çaç (Taşkent): Yönetim Sistemi, Hanedanlar”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), Aralık 2021, s. 1-13.

**KÖKTÜRK KAĞANLIĞI DÖNEMİNDE ÇAÇ (TAŞKENT):
YÖNETİM SİSTEMİ, HANEDANLAR**

Gaybullah BABAYAR*

Yakubcan MUHAMMEDOV**

Öz

Erken orta çağlarda, özellikle miladi 6-8. yüzyıllarda Çaç (Taşkent) bölgesi bugünlerdeki Özbekistan'ın Taşkent vilayeti (ili) ve onun civarı toprakları içeren belirli bir hükümdarlık olmuştur. Birer prenslik niteliğindeki Çaç kendi yönetim merkezi, yönetici hanedanı, sikke darbı, hâkimiyet simgeleri gibi birçok niteliklere sahip olmuştur. Bu dönemde Orta Asya'nın yerleşik bölgeleri, özellikle, Amuderya ve Sırderya arasındaki birçok tarihi vilayetler gibi Çaç bölgesi de kendi iç yönetiminde bağımsız olarak Köktürk Kağanlığı (552-744) egemenliği altında kendi yerel yönetimini sürdürmüştür. Zamanla burada Köktürk asıllı yerel sülaleler: Çaç Teginleri (605-750) ve Çaç Tudunları (640-750) hanedanları ortaya çıkmıştır. Onların kendine özgü yönetim sistemi, Eski Türkçe unvanları barındıran sikke darbı bulunmuştur. 6.-8. yüzyıllarda Çaç Batı Köktürk Kağanları bölgesinde metal para bastırdıkları ve onlarda Soğd yazısıyla “Jabgu”, “Cabgu-Kağan”, “Kağan” unvanlarını yansıttıkları görülürken, aynı tarihlerde aynı bölgede kendi sikkelerini bastıran Çaç Teginleri “Tegin” unvanını, Çaç Tudunları ise “Tudun” unvanını yansıttıkları anlaşılmaktadır. Önemlisi, adı geçen sikkelerde görülen hükümdar tasvirlerinde Eski Türkleri andıran fizikî yapı: sakalsız yuvarlak yüz, çekik veya hafifçe çekik göz, omuzlara kadar uzanan saç görülmekle birlikte her hanedanın kendi sembolik işareti olan birer damgayı bulundurdıkları söz konusudur.

Anahtar kelimeler: Çaç, Taşkent, Köktürk Kağanlığı, Aşina Hanedanı, Çin Yıllıkları, Soğdça Belgeler.

* Doç. Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi, Milli Arkeoloji Merkezi Başkan Yardımcısı, gaybullahbabayar123@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3456-3410

** Doktora Öğrencisi, Mirza Uluğ Bey Adındaki Özbekistan Milli Üniversitesi, mukhamedov-2017@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7992-741X

THE CHACH (TASHKENT) DURING THE TIMES OF TURKIC KHAGANATE: ADMINISTRATION SYSTEM AND THE DYNASTIES

Abstract

In the early Middle Ages, especially in the 6th-8th centuries BC, the Chach (Tashkent) region was a kind of oasis state (kingdom), which today comprise the Tashkent region (province) of Uzbekistan and the adjoined lands. The Chach, which was a principality, had many attributes such as its own administrative center, ruling dynasty, mint and symbols of domination. During this period, the populated regions of Central Asia, particularly in many historical provinces between the Amu Darya and the Syr Darya rivers, the Chach region maintained its own local self-government under sovereignty of Turkic Qaghanate (552-744). Over time, local dynasties of Turkic origin appeared here: the Chach Tegin (605-750) and Chach Tudun dynasties (640-750). There were found the data about their unique administrative system, a coinage containing the old Turkic designations of 6th-8th centuries. Although the rulers of Western Turkic Qaghanate minted coins with titles “Jabgu”, “Jabgu-Qaghan” in Sogdian alphabet. Chach Tegins and Chach Tuduns minted their own coins and got the title “Tegin” and “Tudun”. It looks like it was their titles. It is important to note that in the images of the rulers on the mentioned coins there is a physical structure reminiscent of the ancient Turks: a round face without a beard, slanted or slightly slanted eyes, shoulder-length hair, they are said to have a stamp which is their own symbolic mark (tamga).

Key Words: Chach, Tashkent, Turkic Qaghanate, Ashina Dynasty, Chinese Chronicles, Sogdian Documents.

Giriş

Sırderya nehrinin sağ kıyısında adı geçen nehrin orta havzasında yer alan Çaç (Taşkent) bölgesi erken orta çağlarda ilkin Ak-Hunlar (Eftalitler – 420-565), sonradan da Köktürk Kağanlığı (552-744) egemenliği altındaki Fergana, Ustruşana, Soğd (Semerkant, Pañç, Keş, Nahşep ve d.), Buhara, Harezmi ve Toharistan gibi Amuderya – Sırderya arasındaki vaha hükümdarlıklarından biri idi. Özellikle, adı geçen hükümdarlıkların Köktürk Kağanlığıyla ilişkili tarihi o dönemin çeşitli dillerdeki yazılı kaynakları ve arkeolojik buluntularında kendi ifadesini bulmuştur. Nitekim erken orta çağlara ait Çin, Bizans, Soğdça, Arap ve Fars kaynakları ve numizmatik bilgilerden anlaşıldığı gibi, bu dönemde Amuderya – Sırderya arasındaki devletçiklerden birçoğunu Köktürk asıllı yerel hanedanlar, bir kısmını da kendi eski yerel hanedanları yönetmişlerdir. Örneğin, Ustruşana, Buhara, Harezmi’de yerli sülaleler, Çaç, Fergana ve Toharistan’da ise menşece Aşina hanedanına dayanan hanedanlar yönetimde bulunmuşlardır. Birçok küçük devletçiklerden oluşan Soğd’un bir kısmında yerel, diğer bir kısmında da Köktürk asıllı hendenlar bulunmuştur.

Konuyu Çaç hükümdarlığı örneğinde incelediğimizde adı geçen bölgede Köktürk asıllı hanedanın oluşumu dönemin yazılı kaynakları ve arkeolojik buluntularında ne biçimde kendi ifadesini bulduğu anlaşılacaktır. Çin kaynaklarından anlaşıldığı üzere 560’lı yıllarda Köktürkler batıda *İ-ta* (Eftalit)leri ortadan kaldırmış, onların eli altındaki pek çok yerleşik bölgeler (Çaç, Soğd, Toharistan vd) Kağanlığın topraklarına katılmıştır. Bu olay Arap kaynaklarına da yansımış, Köktürkler ve Sasanlılar İran’ının *Heytel* (Eftalitler)in topraklarını bölüştüğü, Amuderya nehri bu iki müteffik arasında sınır tanındığı belirtilmiştir¹.

¹ Edouard Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux*, Sankt-Petersburg 1903, s. 229; M. A. Shaban, “Khurasan at the Time of Arab Conguest”, *Iran and Islam. In memory of the Late*

Konunun araştırılması

Bu dönem Çağ tarihi, özellikle bölgenin yönetim tarzı, yerel hanedanlar ve onların menşei gibi meseleler birçok yayınlarda kendi ifadesini bulmuştur. Nitekim E. Chavannes, O.İ. Smirnova, Y.F. Buryakov, A. Muhammedcanov, M.İ. Filanoviç, E.V. Rtveladze, G. Bogomolov, J.K. Skaff, F. Grenet, E. de la Vessaiere, S. Stark, M. İshakov, Ş. Kamaliddin, L. Baratova, A. Hocayev, G. Babayar, A. Kubatin, A. Kuznetsov, V. Şagalov, M. Hatamova'nın çalışmaları Çağ bölgesinin siyasî ve kültürel tarihinin aydınlatılmasına adanmıştır².

Çağ bölgesi tarihini bizzat bölgede yaklaşık 50 sene arkeolojik kazılar sürdürerek araştıran Özbekistanlı Prof. Y.F. Buryakov, arkeolojik buluntular ve Arap, Fars ve Çin yazılı kaynaklardaki bilgilerden yola çıkarak bu dönemde Çağ bölgesinin yönetim merkezlerini belirlemiştir. Bunun yanı sıra, aynı araştırmacı Köktürk Kağanlığı döneminde bölgede Aşina hanedanına mensup bulunan yerel sülale konusuna değinmiştir³. Diğer bir Özbekistanlı arkeolog bilim adamı E.V. Rtveladze ise 40 yıldan fazla incelediği numizmatik malzemeler sonucunda Çağ bölgesinin yerel ve Köktürk asıllı hanedanlarının darbettiği birçok sikke yazısını çözmüştür⁴. Makale yazarlarından biri Doç.Dr. Gaybullah Babayar ise bölgenin hem yerel hem de Eski Türk asıllı hanedanlarına ait onlarca sikkeleri incelemiş, Batı Köktürk sikkelerinin Çağ bölgesinde darbolunduğu belirtmiş, ayrıca, miladî 7.-8. yüzyıllarda burayı yöneten Çağ Teginleri (605-750) ve Çağ Tudunları (640-750) hanedanının siyasî tarihini aydınlatmıştır⁵. Bölge tarihini Eski Türklerde şehircilik konusu aracılığıyla aydınlatmaya çalışan Dr. Munire Hatamova da Çağ bölgesinin Köktürk dönemi yönetim merkezlerini incelemiştir⁶. Şunu belirtmek gerekir ki, adı geçen araştırmacılar Çağ

Vladimir Minorsky, Edinburg, 1971, ss. 482-483; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983, s. 94.

² Edouard Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux*, Sankt-Petersburg 1903; Olga Smirnova, *Ocherki iz istorii Sogda*, Nauka, Moskva 1970; Yuriy Buryakov, *Istoricheskaya topografiya Tashkentskogo oazisa*, Fan, Tashkent 1975; Abdulahad Muhammadjonov, *Qang – qadimgi Toshkent va toshkentliklar*, Tashkent 2009; Maragarita Filanovich, “Yeshe raz o donesenii «Fatufarna» v svyazi s istoriey Tashkenta”, *Markaziy Osiyoda urbanistik jarayonlarning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari» ma'ruzalar matni*, Samarqand 1995, s. 108-110; Edvard Rtveladze, “Numizmaticheskie materialı k istorii rannesrednevekovogo Chacha”, *Obshestvennye nauki Uzbekistana*, Tashkent 1982, No 8, s. 31-38; Gennadiy Bogomolov, Alfiya Musakaeva, “K voprosu o lokalizatsii Tarbanda i yego nazvaniı”, *Tashkent: vchera i segodnya*, Tashkent 2007, s. 66-77; Karam Skaff, “Western Turk Rule of Turkestan's Oases in the Sixth through Eighth Centuries”, *Yeni Türkiye Yayınları, TURKS*, Vol. 2, Ankara, 2002, s. 364-372; Frantz Grenet, Etienne de la Vaissiere, “The last days of Panjikent”, *Silk Road Art and Archaeology*, 8, Kamakura 2002, s. 155-196; Larisa Baratova, *Drevnetyurkskie moneti Sredney Azii VI-X vv. (tipologiya, ikonografiya, istoricheskaya interpretatsiya)*: Avtoref. dis. ... kand. ist. Nauk, Tashkent 1995; Ahad Xodjaev, “Naibolee rannie svedeniya kitayskix istochnikov o gosudarstve Shash (Tashkent)”, *Ozbekiston tarixi*, No 1, Tashkent 2005, ss. 3-17; Mirsadik Ishoqov, *Unutilgan podsholikkdan xatlar*, Fan, Tashkent 1992; Sören Stark, *Die Altürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historische Studien*, Wiesbaden 2008; Шagalov 2006; Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o'rta asrlar)*, Yangi nashr, Toshkent 2010; Munira Hatamova, “Turk xoqonlarining Chochdagi qarorgohlari: Jabg'ukat va Xotunkat”, *O'zbekiston tarixi*, No 1, Tashkent 2009, s. 3-13.

³ Yuriy Buryakov, “K istorii rannesrednevekovogo Chacha”, *O'zbekiston tarixi*, Tashkent 2002, No 3, s. 12.

⁴ Edvard Rtveladze, “Numizmaticheskie materialı k istorii rannesrednevekovogo Chacha”, *Obshestvennye nauki Uzbekistana*, Tashkent, 1982, No 8, s. 31-38; Edvard Rtveladze, *Drevnie i rannesrednevekovie moneti istoriko-kul'turnix oblastey Uzbekistana*, Tashkent 2002, s. 242-256.

⁵ Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o'rta asrlar) ...*, s. 25-64.

⁶ Munira Hatamova, “Turk xoqonlarining Chochdagi qarorgohlari: Jabg'ukat va Xotunkat” ..., s. 3-13.

bölgesi tarihiyle ilişkili pek çok meselelere aydınlık kazandırmış olmalarına rağmen, bölge tarihinin kendi çözümünü bekleyen birçok sorunları bulunmaktadır. Onları şartlı olarak şu tarzda sınıflandırabiliriz:

Erken orta çağlar Çaç bölgesinin sosyal ve siyasal, etnik ve kültürel hayatına dair tarihi tasavvurların çoğu geçen yüzyılın 50-60'lı yıllarında sürdürülen araştırmaların sonucu olup, bölge tarihine ait yayınlarda yakın yıllarda birçok araştırmacılar (özellikle, G. Babayar, A. Kubatin, M. Hatamova) tarafından yazılı kaynaklar ve nümizmatik malzemelerin temelinde elde edilen bilimsel kazanç ve yenilikler yeterince kendi ifadesini bulamamıştır;

Bölgeyi yöneten hanedanların yönetim merkezlerinin tam olarak nerelere denk geldiği meselesi yeterince aydınlık kazanamamıştır. Özellikle, Çaç Teginleri ve Çaç Tudunları'nın yönetim merkezleri nerede bulunduğu konusuna açıklık getirilmemiştir.

Birer vaha devleti olarak Çaç hükümdarlığının sınırlarının nereleri kapsadığı konusunda tam bir sonuca varılamamıştır. Nitekim G. Babayar bu dönemde Çaç devletçisi esas olarak Taşkent bölgesinden oluştuğunu vurguluyorsa⁷, M. Hatamova onun toprakları Tarbend (Otrar), İsficab (Sayram) ve hatta Taraz bölgeleri (Güney Kazakistan) topraklarını da kattığı görüşündedir⁸;

Çaç'ın yönetimiyle ilişkili olarak E.V. Rtveladze "Erken orta çağlardaki Çaç'a ait nümizmatik malzemeler" adlı makalesinde: "Daha aşağı derecedeki Tegin, Tudun ve diğer unvanlardan farklı bir biçimde Kağan unvanı başlangıçta, yani miladi 6-7. yüzyıllarda sadece Köktürk Kağanlığının baş yöneticilerine ait olmuştur. Sonradan o kendisinin eski anlamını kaybetmiş ve miladi 7. yüzyılın sonu – 8. yüzyılın başlarına gelince hatta ufak hükümdarlıkların yöneticileri de kendisini Kağan olarak adlandırmaya başlamıştır" diye yazmış⁹ ve bölge sikkelerinde Kağanlıkla bağlantılı olarak görülen yönetim geleneklerine has özgüllükleri (örn. unvanlar, damgalar vd.) gözardı etmiştir; bazı bilim adamları, özellikle, J.K. Skaff, E. de la Vessaiere, F. Grenet ve S. Stark, Çaç bölgesinin siyasî hayatına dair önemli görüşleri ileri sürmüş olmalarına rağmen bölgenin hükümler sülaleleriyle bağlantılı bir yanlı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Nitekim S. Stark Köktürk Kağanlığı döneminde vasal hükümdarlıkların yönetiminde görülen Eski Türkçe unvanları belirli bir sistemle değil, birer tesadüf eseri olduğu veya "dönemin modası" ile ilişkili olduğunu vurgulaması¹⁰, J.K. Skaff ise Çaç Tudunları hanedanı temsilcilerinin unvanı Türkçe, taşıdığı isimler ise gayri Türkçe olduğunu ileri sürmesi¹¹ vd.

Genel olarak adı geçen araştırmacıların görüşleri ne derecede sabit veya aksi, onların incelediği kaynakların güvenilirlik derecesi nasıl, bu konuda ne gibi yöntemlere dayanıldığı, ortaya atılan görüşlerin biri diğerini tutar mı, yok mu gibi sorunları incelemekle erken orta çağlarda Çaç bölgesinin siyasî hayatı konusunda belirli bir sonuca varılabilir.

Şunu da vurgulamak gerekir ki, Çaç bölgesi tarihiyle ilgilenen araştırmacıların bazıları istisna esas çoğunluk araştırmacılar bu dönemde bölgeyi yerel hanedanların

⁷ Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o'rta asrlar)* ..., s. 25-26.

⁸ Munira Hatamova, "Turk xoqonlarining Chochdagi qarorgohlari: Jabg'ukat va Xotunkat" ..., s. 3-4.

⁹ Edvard Rtveladze, "Numizmaticheskie materialı k istorii rannesrednevekovogo Chacha"..., s. 92.

¹⁰ Sören Stark, *Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien...*, s. 389.

¹¹ Karam Skaff, "Western Turk Rule of Turkestan's Oases in the Sixth through Eighth Centuries"..., s. 364-372.

(esasen Soğdu) yönettiği, Köktürk Kağanlığının Çaç'taki yönetiminin nisbî olduğu ve bu yönden Orta Asya'nın diğer bölgelerinden hemen hemen farklı olmadığını yazmışlardır. Onların vardıkları genel görüş ise Kağanlık Amuderya – Sırderya arasındaki yerel hükümdarlıkların yönetim işlerine fazla karışmamış, esas olarak onlardan vergi (haraç) almakla yetinmiştir. Böylece, bu bölgelerdeki yönetici taifenin etnik yapısında belirli bir değişim sağlanmamıştır. Genel olarak Köktürkler kendi vasal yönetiminde belirli bir sistemi yola koymamıştır¹². Bunlar hariç, araştırmacılar arasında Çaç bölgesinde İslam öncesi dönemlerde mevcut bulunan yönetim sistemi, bu anlamda Çaç'ın diğer vaha hükümdarlıklarıyla benzer ve farklı yönleri, kendine özgü tarafları, unvanlar sistemi, bölge halkının etnik yapısı konusunda da biri diğerini tutmayan görüşlere de denk gelinir. Bunun yanı sıra, araştırmacılar tarafından bildirilen görüşlerin dönemin gerçeklerine ne denli uyduğu konusunda da, sundukları bilgilerin güvenilirlik derecesinde de birçok sorular ortadadır. O yüzden çoğunluğu tatmin eden, kaynaklarla temenni edilen ve dönemin olaylarıyla örtüşen sabit görüşleri ayırtetmek için meseleye derin ve kapsayıcı yaklaşıma ihtiyaç vardır. Örneğin, bazı araştırmacılar Çaç'ı “Padişahlık” olarak adlandırdıkları gibi¹³, diğer bir grup araştırmacılar da Çaç bölgesindeki her siyasi ve idari yapıyı “Hükümdarlık”, “Mülk”, “Prenslik”, “Ulus (Udel)”¹⁴ veya “Vaha Hükümdarlığı” olarak nitelendirmeyi uygun gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁵

Peki, Çaç bölgesinin yönetim tarzı ve bölgedeki yerel hanedanların etnik yapısı konusundaki görüşler arasında farklılıklar bulunmasının temelinde ne gibi etkenler yatmaktadır? Konuya aşağıdaki sayfalarda daha genişçe duracağımız vurgulamakla birlikte burada şunu söylemeliyiz ki, Çaç bölgesi tarihine adanan araştırmaların çoğunluğu esas olarak tam bir konuyu değil, aksine bölgenin genel tarihini aydınlatmayı hedeflediği, çeşitli dillerdeki kaynak bilgilerinin karşılaştırılmadığı, bilhassa bölgenin yönetim tarzına adanan özel çalışmaların eksikliği bu konuda tartışmalı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, bölge tarihinin aydınlatılmasında bazı bir hissi ve bir taraflı yaklaşımların sergilenmesi meselenin daha da karmaşık bir hal almasına neden olmuştur.

Yönetim tarzı meselesi

Erken orta çağlarda Çaç bölgesinin yönetim biçimini araştırmacılar genel olarak şu tarzda açıklarlar:

a) Belirli bir tarihî ve coğrafi bölge olarak bilinen Çaç biri diğerinden bağımsız birçok küçük mülklerden, yani ufak hükümdarlıklardan ibaret olmuş, onların arasında İlak, Tarbend, Tunket, Kabarna gibi uluslar nisbeten büyük prenslikler sıfatını taşımıştır. Bunun yanı sıra, bölge ilkin Eftalitlerin, daha sonra ise Köktürk Kağanlığının egemenliği altındaki yarı bağımsız, kendi iç yönetiminde de nisbeten mustakil olmuştur. 629 yılında Çaç bölgesi üzerinden Hindistan'a giden Çinli Hsüan-Tsang şöyle

¹² Hamilton, A.R., Gibb, *Orta Asya'da Arap fütuhâtı*, çev. Hasan Kurt, İstanbul 1930, ss. 4-9; Goga Hidoyatov, *Mening jonajon tarixim*, Tashkent 1992, s. 76-78.

¹³ Mırsadık Işoqov, *Unutilgan podsholikdan xatlar*, Fan, Tashkent 1992.

¹⁴ Edvard Rtveladze, “Numizmaticheskie materialı k istorii rannesrednevekovogo Chacha”..., s. 31-38; Edvard Rtveladze, *Drevnie i rannesrednevekovie monetı istoriko-kul'turnıx oblastey Uzbekistana...*, s. 242-256.

¹⁵ Gaybulla Babayarov, Andrey Kubatin, “K voprosu o monetax Sogda s titulom «xatun»”, *Sogdiyskiy sbornik. Noveyshie issledovaniya po istorii i istorii kul'turi Sogda v Uzbekistane*, Pod. red. Sh. Kamoliddin. Berlin: LAP Lambert Academic Publishing, 2013, s. 79-87.

yazmıştır: “*Che-shih memleketi bin kûsur Li genişliğindedir, batısı Ye-he’ye 葉河 (Ye Nehri) dayanmaktadır. [Bu memleketin] doğu-batı yönü dar, güney-kuzey yönü ise geniştir. Toprağının verimliliği ve iklimin durumu Nu-ch’ih-ch’ien memleketiyle 斂赤建國 aynıdır. Onlarca şehir ve kent vardır ve hepsinin de ayrı yöneticisi vardır. Umumî bir hükümdar yoktur ve vassal olarak Göktürk idaresine bağlıdırlar*”¹⁶.

Bu gibi bilgilere dayanan araştırmacılar bu dönemde bölgede biri diğerinden ayrı bir kaç mülk (aslında, hükümdarlıklar)ın bulunduğunu ileri sürerek onların arasında Çaç ve İlak’ın diğerlerine nazaran daha güçlü olduğunu vurgulamışlardır. Nitekim E.V. Rtveldze nümizmatik bilgilere dayanarak bölgede Çaç, Kabarna, Tunkend, Farnket, Benaket, Çanak gibi 6 tane ayrı mülk (Ulus) bulunduğu, bu durum dönemin sikkelerine yansıdığını varsaymıştır. Ona göre, Taşkent bölgesinin kadim şehir kalıntılarında bulunmakta olan İslam öncesi Çaç sikkelerinde yer alan sikkelerdeki damgaların çeşitliliği de bunu tesbit etmektedir.¹⁷ Ancak, E.V. Rtveldze’nin bu görüşünün yanlış olduğu, Soğdça yazılı Çaç sikkelerinde “Çaç” sözünden başka herhangi bir yer adının görülmediği, sikkelerde sanki var sanılan Kabarna, Tunkend, Farnket, Benaket, Çanak gibi sözcüklerin aslında Soğdça kelimelerin yanlış okunduğundan dolayı ortaya çıktığı pek çok delillerle tesbit edilmektedir.¹⁸ Bunun aksine 7.-8. yüzyıllarda Çaç’ta üç tane hanedanın yönetimde bulunduğu, onlardan biri Köktürk Kağanlığına kadar bölgede mevcut bulunan yerel sülale, geri kalan iki tanesi – Çaç Teginleri (605–750) ve Çaç Tudunları (640–750) ise Köktürk Kağanlığıyla dolaylı veya dolaysız olarak bağlantılı hanedanlar olarak, Teginler baş sülale, diğerlerinin ise ondan aşağı derecedeki sülaleler olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Bu görüşümüz Çin yıllıklarında “Tegin” unvanlı Çaç yöneticilerinin Çin’e elçi yolladığı kaydının görülmesi, “Tudun” unvanlı yöneticinin ise adı geçen yıllıklarda “Çaç hükümdarının muavini” olarak kaydedilmesi, bunun yanı sıra, Çaç bölgesinde 7-8. yüzyıllarda darbolunan sikkelerde her iki unvanı taşıyan yöneticilerin “Çaç hükümdarı Tegin”, “Çaç hükümdarı Tudun” olarak görülmesi, her iki çeşit sikkenin kendine özgü damga ve ikonografiye sahip olması vd bilgilerle kendi tesbitini bulmaktadır.

Çin yıllıklarında 605 yılında Batı Köktürk yöneticisi “*Şe-güi Kağan kendi ordusuyla yola çıkarak adı geçen prensliği yenilgiye uğrattı (yönetici Nie öldürüldü) ve o Te-le (Tegin) Tien-chi’yi naip olarak bu hükümdarlığı yönetmeye emretti... Beşinci Ta-ye yılında (609) Tien-chi Çin sarayına kendi ihtiramını bildirmek amacıyla hediyelerle birlikte elçi yolladı*”²⁰ bilgisinin görülmesinin yanı sıra yukarıda da belirtildiği gibi Hsüan Tsang kayıtlarında bölgede 10 tane şehrin var olduğu, onların hepsinin ayrı yöneticisinin bulunduğu, genel bir hükümdar bulunmayıp, vasal olarak *Tu-jüe* (Köktürk)lere bağlı oldukları bilgisinin geçmesi, *Xing Tang-shu* yıllığında da

¹⁶ Erkin Ekrem, *Hsüan-Tsang Seyahetnamesi’ne göre Türkistan ...*, s. 121-122.

¹⁷ Edvard Rtveldze, *Drevnie i rannesrednevekovie monet i istoriko-kul’turnikh oblastey Uzbekistana...*, s. 31-38.

¹⁸ Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o’rta asrlar) ...*, s. 58-60.

¹⁹ Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o’rta asrlar) ...*, s. 25-64.

²⁰ Nikolay Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena. V 3-x tomax*, T. II., Moskva- Leningrad 1950, s. 273, 282, 313; Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o’rta asrlar) ...*, s. 33.

“Yöneticisinin hanedan adı *Şi (Taş)*, yönetim merkezi *Che-che (Çaç)* şehridir” biçiminde bilgilerin görülmesi²¹ bu konunun titizce incelenmesini gerekmektedir.

İlk bilgidен bölgede “Tegin” unvanlı Köktürk Kağanlığı temsilcisinin Çaç bölgesinde kendi yönetimini kurduğu ve kendisini “Çaç hükümdarı” olarak adlandırdığı anlaşılıyor, ikinci bilgidен de 7. yüzyılın 30’lu yıllarında bölgede biri diğerinden bağımsız birkaç küçük şehir devletlerinin mevcut bulunduğu ve onlardan hiç birisinin öncü hanedan olmadığı bilinmektedir. Üçüncü bilgidе ise nisbeten farklı bir durum söz konusudur. Her halde, Çinli rahibin bölgeye geldiği sıralarda Çaç’ta farklı şehir devletçikleri bulunmakta olup, rahip “*Tu-jüe (Köktürkler)e bağlıdır*lar” derken Teginleri göz önünde bulundurmuş olmalıdır. Demek, aradan birkaç yıl geçmesiyle bölgede yeni hanedanlar görülmeye başlamış olmalıdır. Nitekim yıllıklarda “(Çinliler) *Hien-kin yönetiminin üçüncü yılında (658) Kang-kie şehrinde Ta-yüan valiliğini kurdu ve hükümdar Kan (Ton) Tudun onun yöneticisi olarak tayin olundu*”²² tarzında bilgilerin görülmesi bu görüşü tesbit eder.

Bazı araştırmacıların doğru tesbit ettikleri gibi, yazılı kaynaklarda ve nümizmatik malzemelerde “Çaç hükümdarı”, “Çaç hükümdarı Tegin” ve “Çaç hükümdarı Tudun” unvanlarının görülmesi bu dönemde bölgede birkaç yönetici hanedanın bulunduğu delalet eder. Fakat tam olarak hangi şehirlerin adı geçen hanedanların yönetim merkezi olduğunu belirtmek zor. Onların arasında sadece Çaç Tudunları hanedanının yönetim merkezi Çaç bölgesinin doğu kısmındaki dağ eteklerine yakın bir yerde bulunan Tunket şehri olduğunu varsaymak olasılık dâhilindedir. Nitekim Rus sinologu A.G. Malyavkin tarafından sunulan delillere dayanarak²³ yıllıklarda geçen *Kang-kie* (aslında *Ton-kie*) şehrinin yerel adı Tunket olduğunu, Çinli yazarlar bu şehir adını kendi dil ve yazılarına uydurarak yazdıklarından dolayı böyle biçim aldığını ileri sürmekteyiz. Yani Çin yıllıklarında “*Kang-kie şehrinde Ta-yüan valiliğini kurdu*” bilgisi²⁴ bu şehrin *Ta-yüan* (Fergana)’ya nisbeten yakın bir mevkide bulunduğu, o yüzden de Çinliler yeni kurdukları idarî merkeze “*Ta-yüan Valiliği*” adını verdikleri söz konusudur. Anlaşıldığı gibi Arapça kaynaklarda geçen Tunket şehri de Çaç bölgesinin Fergana bölgesine en yakın idarî merkezi idi.

Bazı araştırmacılara göre, Çaç adındaki bir şehir Teginler hanedanının, Tunket ve Tarbend (Otrar) şehirleri de Çaç Tudunları hanedanının yönetim merkezi görevini yapmıştır. Özellikle, bu görüşü ortaya atan araştırmacılardan biri M. Hatamova’ya göre, Köktürk Kağanlığı döneminde Çaç Teginleri bölgenin baş yönetici hanedanı olduğu için buranın en büyük şehri olan “Çaç” şehrini kendi yönetim merkezi olarak seçmiş olmalıdır.²⁵ Aynı araştırmacıya göre, “Çaç” şehrini bugünlerde Taşkent bölgesinin kadim şehir kalıntıları arasında kapsadığı araziye göre en büyüğü olan Kanka-tepe ile

²¹ Erkin Ekrem, *Hsüan-Tsang Seyahetnamesi’ne göre Türkistan*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 120; Ahad Xodjaev, “Naibolee rannie svedeniya kitayskix istochnikov o gosudarstve Shash (Tashkent)”, *Ozbekiston tarixi*, №1, Tashkent 2005, s. 11; Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o’rta asrlar)*..., s. 31.

²² Nikolay Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena...*, I, s. 287; Nikolay Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena...*, II, s. 313-314.

²³ Anatoliy Malyavkin, *Istoricheskaya geografiya Tsentral’noy Azii (Materialy i issledovaniya)*, Novosibirsk, Nauka, 1981, s. 166, 270.

²⁴ Nikolay Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena...*, II, s. 313-314.

²⁵ Munira Hatamova, “Turk xoqonlarining Chochdagi qarorgohlari: Jabg’ukat va Xotunkat”..., s. 3-13.

ilişkilendirmek lazım gelir. Nitekim adı geçen şehir kalıntısı İslam öncesi dönemlerde siyasî ve idarî merkez görevini yaptığını tesbit eden birçok arkeolojik buluntular ortadadır. Özellikle, saray kalıntıları, nümizmatik malzemeler, mühürler vd. buluntularıyla burası Taşkent bölgesinin diğer eski şehir kalıntılarından ayrıcalık taşımaktadır. O yüzden adı geçen araştırmacıya göre, Çaç (Kanka-tepe) şehrini Teginler hanedanıyla, yazılı kaynaklarda Çaç Tudunları ile bağlantılı olarak kaydedilen Tunket ve Tarbend'i de Tudunlar hanedanıyla bağlamak mantıklıdır.²⁶ Onun bu görüşün]n ne kadar gerçeklik payı olduğunu belirlemek için konu üzerine daha derin inceleme sürdürmek lazım olduğunu vurgulamalıyız. Sadece şimdilik şunu belirtmek gerekir ki, gerçekten de arkeolojik buluntuların, özellikle yönetici hanedanlara özgü yönetimle ilişkili eşyaların büyük bir kısmı adı geçen Kanka-tepe'den bulunmaktadır.

Köktürk Kağanlığı döneminde, yani yaklaşık 150 sene zarfında Çaç bölgesinde faaliyet sürdüren yönetici taife temsilcilerinin adı ve unvanlarıyla yazılı kaynaklar, özellikle, Çin yıllıkları ve kısmen diğer dillerdeki kaynaklara dayanarak 10 adet yönetici ile ilişkili bilgilerin ulaştığına tanık oluruz. Araştırmacılar onları şu tarzda sıralamışlardır²⁷:

1. Nie (*İnel) – 605 yılı;
2. Tegin Tien-chi – 605-609 yılları;
3. Tudun – 640'lı yıllar;
4. Şu-ju Şad – 657 yılı;
5. Ton Tudun – 658 yılı;
6. *Kabar Elteber – 710'lu yıllar;
7. Bahadır Tudun – 713-740'lı yılları;
8. İnay Tudun Külüg – 740-750'li yıllar
9. Tegin – 750'li yıllar;
10. Kül Çabış – 750'li yıllar.

Bunlar hariç, Çin yıllıklarında Çaç bölgesindeki şehirlerden biri olarak kaydedilen *Su-tu* (Şuturket?)'in yöneticisi *İ-nie Ta-kan* (İnel-Tarhan)'ı da bu listeye ekleyebiliriz.²⁸ Adı geçen yöneticinin adı aslında “İnel” ve “Tarhan” gibi iki adet Eski Türkçe unvanlardan müteşekkil olması onun Köktürk asıllı ileri gelenlerden biri olduğuna tanıklık eder. Bununla birlikte, İnel-Tarhan'ın Çaç hükümdarlarından biri değil, bölgedeki şehirlerden birinin yöneticisi olarak kaydedilmesi onun Çaç hükümdarlarına bağlı olduğunu kanıtlar. Onun taşıdığı unvanın Köktürk Kağanlığının unvanlar hiyerarşisinde nispeten aşağı mevkide yer alması da ilgi çekicidir. Yazılı kaynaklardan anlaşıldığı gibi kağanlık yönetiminde “Tarhan” unvanlı ileri gelenler “Tegin” unvanlı şehzadelerden epey aşağı mevkide yer alıyorlardı. Eğer Çaç yönetiminde görülen yönetici kesimlere ait Eski Türkçe unvanların *Tegin / Şad – Tudun – Tarhan* tarzında görülmesi ve onların mevkice Köktürk Kağanlığının hiyerarşisine uyması bu dönemde Çaç bölgesinde Köktürlere özgü yönetim tarzı yürürlükte olduğunu gösterir.

²⁶ Munira Hatamova, *O'zbekiston shaharlari VI – VIII asrlarda (Choch vohasi misolida)*, Tashkent 2017, s. 132-178.

²⁷ Olga Smirnova, *Ocherki iz istorii Sogda...*, s. 286-287; Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o'rta asrlar)...*, s. 144- 146.

²⁸ Nikolay Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena...*, I, s. 292.

Nitekim Çağ yönetiminde bulunan ileri gelenlerden *Şad* (Şu-ju Şad), *Tegin* (Tien-chi Tegin, Tegin), *Elteber* (Yanga-Elteber), *Çabiş* unvanını taşıyanlar Çağ Teginleri hanedanına, *Tudun* (İnay Tudun Külüg, Bahadır Tudun vd) unvanını taşıyanlar ise Çağ Tudunları hanedanına mensup bulunmuşlardır.²⁹ Bu dönem Çağ sikkelerinde birkaç unvanlar veya unvan niteleyicileri görülmesine rağmen, onlardan hiç birinde hükümdar adına denk gelinmiyor. Bizim bu tür görüşlerimizden farklı olarak E.V. Rtveldze, erken orta çağlarda darbolunan Çağ sikkelerinde Nirt, Kaniçurt, Yazatpir, Pirak, Şirdak, Bahadır gibi kişi adlarının görüldüğünü, onlardan birkaçı Eski Türkçe olduğunu vurgulamaktadır.³⁰ Ancak, bu tür sikkeleri etraflıca incelememiz sonucunda, Çağ sikkelerinde böyle isimlerin görülmediği, eksik korunan sikkeler üzerine yapılan çalışmaların sonucunda bu gibi yanlış okuma teklifleri ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.³¹

Eğer numizmatik bilgilerden yola çıkılırsa, erken orta çağların ilk dönemlerinde, yani 5-6. yüzyıllar arasında sadece tek bir hanedan tarafından sikkeler darbolunduğu, 6. yüzyılın sonlarına doğru ve 8. yüzyılların arasında ise yaklaşık 7 çeşit sikke bastırıldığı anlaşılacaktır. Nitekim ilk dönem sikkelerinde hemen hemen aynı ikonografi, aynı damga yer aldığı, ondan sonraki dönemdeki sikkelerde ise 5-6 çeşit biri diğerinden mutlaka farklı damga ve unvan, farklı ikonografi yer aldığı göze çarpar.³² Demek, bu dönemde Çağ bölgesinin siyasî ve idarî hayatında büyük değişimler baş gösterdiği, aynı vakitte bölgede birkaç farklı hanedanların faaliyet sürdürdüğü gibi bir durum söz konusudur. Aslında bu durum herhangi bir siyasi gerileme veya düzensizliğin sonucu değil, belki de Eski Türk devletçilik geleneklerinin Çağ ve ona komşu topraklarda genişçe yayılmasıyla ilişkili idi. Gerçekten de, 6. yüzyılın sonları ve 8. yüzyıllar arasında bölgede darbolunan Çağ sikkelerinin büyük bir kısmı Batı Köktürk Kağanlığına ait sikkeler olup, baş (ali) yöneticilerin adı ve unvanının yer aldığı sikkeler biri diğerine benzer damgalarla, benzer ikonografi (hükümdar tasviri, çifte portre, hakimiyer simgesi olan hayvanlar tasviri vd.) ile darbolunduysa, geri kalan 3 çeşit sikke ise farklı damga, unvan ve ikonografiye sahiptir. Adı geçen son 3 çeşit sikkenin hepsinde “Çağ hükümdarı”, “Çağ hükümdarı Tegin” (bazı çeşitlerinde “Çağ hükümdarı Tegin?-Elteber”) ve “Çağ hükümdarı Tudun” gibi unvanların yansıdığı görülüyorsa, bölgede darbolunan Batı Köktürk Kağanlığı sikkelerinde ise “Çağ hükümdarı” tabiri hiç bulunmamaktadır. Sikkelerin böyle bir kendine özgüklere dayanarak bu dönemde bölgede 3 adet yerel hanedanın hüküm yürüttüğü, onların hepsi kendine has hâkimiyet simgelerine, yani belirli bir unvana, damgaya sahip buldukları, Köktürk Kağanlığının ise buraya kendinin has mülkü değil, vasalı olarak baktığına delalet etmektedir diye açıklayabiliriz. Bunun yanı sıra, adı geçen her üç yerel hanedanın Çağ bölgesinde belli bir hududu, yönetim merkezi bulunduğu, onların arasında biri yukarı mevkideki, diğerleri ise ondan daha aşağı makamdaki ikinci dereceli hanedanlar oldukları söz konusudur.

Nitekim biraz yukarıda da değinildiği gibi, bu bilgiler Çin yıllıklarında “Tegin” unvanlı Çağ yöneticilerine nisbeten *Şi-go Wang Te-le* “Taş devleti hükümdarı Tegin”

²⁹ Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o'rtas asrlar)*..., s. 38-46.

³⁰ Edvard Rtveldze, *İstoriya i numizmatika Chacha (vtoraya polovina III – seredina VIII v.n.e.)*, Tashkent 2006, s. 72, 78, 83-84.

³¹ Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o'rtas asrlar)*..., ss. 53-56.

³² Edvard Rtveldze, *İstoriya i numizmatika Chacha (vtoraya polovina III – seredina VIII v.n.e.)*..., ss. 31-38; Gaybulla Babayorov, *Drevnetyurkskie moneti Chachskogo oazisa (VI – VIII vv. n.e.)*, Tashkent 2017, ss. 9-24, 40-44, 52-55, 64-70, 73-80.

tabiri, Tudunlara nisbeten ise *Şi-go Fu-Wang Tu-tun* “Taş devleti hükümdar muavini Tudun” tabirinin kullanılması Çaç bölgesinde aynı vakitte bir kaç yönetici hanedanının bulunduğunu kanıtlamaktadır.³³ Hatta A-14 numaralı Mug Dağı Soğdça belgesinde 720’li yıllarda Çaç’ta bulunan Soğd elçisi Fatufarn’ın bölgedeki duruma dair kendi efendisi Divaştıç’e rapor sunarken “Çaç hükümdarı” hakkında biraz bilgi sunduktan sonra esas dikkatini Çaç Tudunu ile bağlayarak kayıtlar düşmesi bölgede Tudunların makamı nasıl olduğunu anlamaya imkân verir.³⁴

Çaç bölgesinin yönetimiyle ilişkili diğer bir mesele – bölge sadece Köktürk Kağanlığının sikke darbettirdiği ülke olmakla kalmayıp, belki de Kağanlığın burada kendi karargâhlarına sahip bulunmasıdır. Özellikle, birkaç araştırmacı, özellikle, Y.F. Buryakov, M. Hatamova Arapça kaynaklardaki Cabguket ve Hatunket (Çin kaynaklarda *Ko-ho-tun chen* “Hatun şehri”) gibi şehirleri Batı Köktürk Kağanlığıyla bağlayarak her iki şehrin de özel karargâhlar olduğunu ileri sürmüşlerdir.³⁵ Demek, Kağanlık Çaç bölgesine ayrıca önem vererek buraya kendi temsilcileri olan Tegin ve Tudunları göndermekle burayı dolaylı bir yolla yönetmeyi denemekle birlikte bölgeye bizzat Kağanların kendileri teşrif buyurarak denetimde tutmayı yeğlemişlerdir. Bu onların bölgede kendi yönetim merkezlerini, yani karargâhlarını kurmalarıyla kendi tesbitini bulmuştur. Bunlar hariç, Kağanların kendi vasalları topraklarında sık sık buldukları, özellikle, Fergana, Soğd ve Toharistan’da buldukları bilinmektedir.³⁶ Hatta buralarda kendi adına “Kağan” unvanıyla sikke bastırdıkları anlaşılmakta,³⁷ ancak onlardan farklı olarak Kağanlık sadece Çaç’ta kendi karargâhını kurduğu bilinmektedir.

Köktürk kağanlarının çeşitli amaçlarla Çaç bölgesine gelerek burada birçok faaliyetlerde bulduklarına dair Çin yıllıklarında görülen kayıtlara kısaca göz atalım. 605 yılında Şe-güi Kağan buraya gelerek yerel yöneticiyi öldürerek şehzade Tegin Tien-chi’yi Çaç’ta yönetici olarak tayin ettiği, onun kardeşi Tun Yabgu-Kağan (618–630) ise kendi yönetiminin daha ilk yıllarında karargâhı Çaç bölgesine yakın bir yere, bölgenin kuzeyindeki *Chüan-chüan* (Bin-yul “Bin-pınar”)’da tesis ettiği bilinmektedir. Diğer bir Batı Köktürk yöneticisi *Aşina Ho-lu* (*Uluğ - 651–657) kendi kararganı aynı mevkide kurmuştur.³⁸ Bunlar hariç, Batı Köktürklerden yine birkaçının taht kavgaları sırasında Çaç bölgesine sığındıkları bilinir. Çin yıllıklarında *İ-pi Tu-lu Kağan* (638–642) 640’lı yıllarda Çaç’ta, buradaki *Ko-ho-tun chen* (Hatunket) şehrinde saklanmıştır.³⁹ 657 yılında Çinli kumandan Hsü Ting-fan Batı Köktürk yöneticisi *Aşina Ho-lu*’yu ortadan

³³ Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o’rta asrlar)...*, s. 36.

³⁴ *Sogdiyskie dokumenty s gorı Mug*. Chtenie, Perevod. Kommentariy. Vıp. II. Yuridicheskie dokumenty i pis’ma / Chtenie, perevod i kommentarii V. A. Livshitsa, Moskva 1962, ss. 80-84; Frantz Grenet, Etienne de la Vaissiere, “The last days of Panjikent ...”, s. 155–196; Mirsadık Ishoqov, Gaybulla Boboyorov, Andrey Kubatin, “Sug’d tilidagi manbalar”, *O’zbekiston tarixi*, Xrestomatiya, 2/1, Fan, Tashkent 2014, s. 62.

³⁵ Yuriy Buryakov, *Istoricheskaya topografiya Tashkentskogo oazisa...*, s. 73–75; Gaybulla Boboyorov, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o’rta asrlar)...*, s. 101, 114-116; Munira Xatamova, “Turk xoqonlarining Chochdagi qarorgohlari: Jabg’ukat va Xotunkat”..., s. 3-13.

³⁶ Nikolay Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena...*, I, s. 284-285, 287

³⁷ Gaybulla Boboyorov, “Turon hukmdori xoqon” unvonli tangalar”, *O’zbekiston tarixi*, 2-son, 2018, s. 3-18.

³⁸ Nikolay Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena...*, II, s. 289; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler...* II, s. 71.

³⁹ Nikolay Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena...*, I, s. 288.

kaldırmak için yola çıktığında, adı geçen Kağanın kendi oğlu *Şi-yun* ile *Çaç* yöneticisi *Şu-ju Şad*'a sığındığı kaydı bulunur. Onlar burada *Su-tu* (Şuturket) şehrine sığındıkları vakit buranın yöneticisi *İ-nie Ta-kan* (İnel-Tarhan) onları yakalayarak Çinlilere teslim etmiştir.⁴⁰

Kısacası, erken orta çağlarda, özellikle 6.-8. yüzyıllara gelince, *Çaç* bölgesinin faal bir siyasal ve etnokültürel süreçler yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durum bölgede birkaç hanedanların ortaya çıkması (Teginler, Tudunlar), bölgede birkaç yönetim merkezlerinin görülmesi (*Çaç*, Tunket), Batı Köktürk Kağanlığının burayı önemli stratejik merkezlerden biri olarak görmesi (Cabguket, Hatunket), kendi sikkeleri bastırması, bölgeye kendi temsilcilerini göndermesi (Teginler – Aşina hanedanının üyeleri, Tudunlar – vergi toplamayı ve yerel yöneticileri denetimde tutması), bölgede Türk – Soğd simbiyozunun gelişim göstermesi⁴¹ ve saireler buna delalet eder.

Sonuç

Erken orta çağlarda *Çaç* bölgesinde Amuderya – Sırderya arasındaki diğer tarihî coğrafi bölgelerde olduğu gibi, vaha hükümdarlıklarına özgü yönetim tarzı, yani aynı vakitte birkaç küçük hükümdarlıkların faaliyette bulunması ve onların tümünün belli bir güçlü imparatorluğun egemenliği altında bulunması gibi bir durum söz konusudur. Bu dönemin bazı evrelerinde mevcut küçük hükümdarlıklardan herhangi biri siyasî yönden güç kazanarak diğerleri üzerinde üstünlük sağladığı, “*Çaç*” adını yansıtan sikkeler bastırdığı, yabancı ülkelere (özellikle Çin’e) elçi yolladığı, bunun yanı sıra, burasının Batı Köktürk Kağanlığına vasal olarak daima bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu tür meselelerin tam olarak kendi tesbitini bulması için ileride daha derin araştırmaların sürdürülmesini vurgulamakla birlikte son yıllarda elde edilen ilmî kazanç ve yeniliklerin yeni yayınlarda kendi yerini alması gerektiğini söylemeliyiz.

Batı Köktürklerin kendi yönetim merkezlerinden biri olarak direkt *Çaç* bölgesini seçmeleri ise dönemin siyasi ve iktisadi şartlarının yanı sıra burasının stratejik yönden Kağanlığın baş yönetim merkezi olan Suyab (Yedisu) bölgesine yakın olmasından da kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra, burası Orta Asya’nın güney ve güneybatıdaki iktisadi yönden çekici olan Soğd, Toharistan, Kuzey Hindistan ve Horasan’a açılan bir kapı görevini yapması *Çaç* bölgesinin Köktürkler için önemini arttırmıştır.

Kaynakça

Baratova, Larisa, *Drevnetyurkskie moneti Sredney Azii VI-X vv. (tipologiya, ikonografiya, istoricheskaya interpretatsiya)*.: Avtoref. dis. ... kand. ist. Nauk, Tashkent 1995.

Babayarov, Gaybulla, Kubatin, Andrey, “K voprosu o monetax Sogda s titulom «xatun»”, *Sogdiyskiy sbornik. Noveyshie issledovaniya po istorii i istorii kul’turi Sogda v Uzbekistane*, Pod. red. Sh. Kamoliddin. Berlin: LAP Lambert Academic Publishing, 2013, s. 79-87.

Babayarov, Gaybulla, Kubatin, Andrey, “K monetam Chachskix praviteley teginov”, *Ozbekiston moddiy madaniyati tarixi*, №35, Samarqand 2006, s. 194-198.

⁴⁰ Nikolay Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena...*, I, s. 292.

⁴¹ Azamhoja Otaxo’jaev, “Ilk o’rta asrlardagi siyosiy-ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy munosabatlarda Sug’d va Choch”, *O’zbekiston tarixi*, Tashkent, 2009, No 1, s. 17.

- Babayarov, Gaybulla, *Drevnetyurkskie moneti Chachskogo oazisa (VI – VIII vv. n.e.)*, Tashkent 2017.
- Bichurin, Nikolay, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena. V 3-x tomax. T. II.*, Moskva- Leningrad 1950.
- Boboyorov, Gaybulla, *Choch tarixidan lavhalar (Ilk o'rta asrlar)*, Yangi nashr, Toshkent 2010.
- _____, “Turon hukmdori xoqon” unvonli tangalar”, *O'zbekiston tarixi*, 2-son, 2018, s. 3-18.
- Bogomolov, Gennadiy, Musakaeva, Alfiya, “K voprosu o lokalizatsii Tarbanda i yego nazvaniy”, *Tashkent: vchera i segodnya*, Tashkent 2007, s. 66-77.
- Buryakov, Yuriy, *Istoricheskaya topografiya Tashkentskogo oazisa*, Fan, Tashkent 1975.
- _____, “K istorii rannesrednevekovogo Chacha”, *O'zbekiston tarixi*, Tashkent 2002, № 3, s. 10–20.
- Chavannes, Edouard, *Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux*, Sankt-Petersburg 1903.
- Erkin, Ekrem, *Hsüan-Tsang Seyahetnamesi 'ne göre Türkistan*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- FILANOVICH, Margarita, “Yeshe raz o donesenii «Fatufarna» v svyazi s istoriey Tashkenta”, *Markaziy Osiyoda urbanistik jarayonlarning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari» ma'ruzalar matni*, Samarqand 1995, s. 108-110.
- Gibb, Hamilton, A.R., *Orta Asya'da Arap fütuhati*, çev. Hasan Kurt, İstanbul 1930.
- Grenet, Frantz, VAISSIERE, Etienne de la, “The last days of Panjikent”, *Silk Road Art and Archaeology*, 8, Kamakura 2002, s. 155–196.
- Hidoyatov, Goga, *Mening jonajon tarixim*, Tashkent 1992.
- Hatamova, Munira, “Turk xoqonlarining Chochdagi qarorgohlari: Jabg'ukat va Xotunkat”, *O'zbekiston tarixi*, No 1, Tashkent 2009, s. 3-13.
- _____, *O'zbekiston shaharlari VI – VIII asrlarda (Choch vohasi misolida)*, Tashkent 2017, s. 132-178
- Ishoqov, Mirsadik, BOBOYOROV, Gaybulla, KUBATIN, Andrey, “Sug'd tilidagi manbalar”, *O'zbekiston tarixi*, Xrestomatiya, 2/1, Fan, Tashkent 2014, s. 57-100.
- _____, *Unutilgan podsholikdan xatlar*, Fan, Tashkent 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983.
- Malyavkin, Anatoliy, *Istoricheskaya geografiya Tsentral'noy Azii (Materialy i issledovaniya)*, Novosibirsk, Nauka, 1981,
- Muhammadjonov, Abdulahad, *Qang – qadimgi Toshkent va toshkentliklar*, Tashkent 2009.
- Otaxo'jaev, Azamhoja, “Ilk o'rta asrlardagi siyosiy-ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy munosabatlarda Sug'd va Choch”, *O'zbekiston tarixi*, Tashkent 2009, No 1, s. 17.

- Rtveladze, Edvard, “Numizmaticheskie materialı k istorii rannesrednevekovogo Chacha”, *Obshestvennie nauki Uzbekistana*, Tashkent 1982, No 8, s. 31–38.
- _____, Drevnie i rannesrednevekovie moneti istoriko-kul’turnıx oblastey Uzbekistana, Tashkent 2002, s. 242-256.
- _____, İstoriya i numizmatika Chacha (vtoraya polovina III – seredina VIII v.n.e.), Tashkent 2006.
- Shaban, M. A., “Khurasan at the Time of Arab Conguest”, *Iran and İslam. In memory of the Late Vladimir Minorsky*, Edinburg 1971, s. 480-490.
- Shagalov, Vladimir, KUZNETSOV, Andrey, *Katalog monet Chacha III–VIII vv.*, Tashkent 2006.
- Skaff, Karam, J., “Western Turk Rule of Turkestan’s Oases in the Sixth through Eighth Centuries”, Yeni Türkiye Yayınları, *TURKS*, Vol. 2, Ankara 2002, s. 364–372.
- Smirnova, Olga, *Ocherki iz istorii Sogda*, Nauka, Moskva 1970.
- Sogdiyskie dokumentı s gori Mug*. Chtenie, Perevod. Kommentariy. Vıp. II. Yuridicheskie dokumentı i pis’ma / Chtenie, perevod i kommentarii V. A. Livshitsa, Moskva 1962.
- Stark, Sören, *Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historische Studien*, Wiesbaden 2008.
- Taşgıl, Ahmet, *Gök-Türkler. II. Türk Tarih Kurumu*, Ankara 1999.
- Xodjaev, Ahad, “Naibolee rannie svedeniya kitayskix istochnikov o gosudarstve Shash (Tashkent)”, *Ozbekiston tarixi*, No 1, Tashkent 2005, s. 3-17.

